

NAJZGODNEJŠE OMEMBE ISTRE, TRSTA IN PRIMORJA V SLOVENSKIH BESEDILIH

Boris GOLEC

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: bgolec@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava vprašanje, kdaj so se geografska imena Istra, Trst in Primorje prvič pojavila v kakšnem slovenskem besedilu, do katerih sprememb je pri imenih prihajalo v jezikovnem in do katerih v vsebinskem pogledu. Medtem ko se imeni Trst in Istra opirata na antično tradicijo in sta bili v slovenski obliki zapisani že kmalu po izidu prve slovenske knjige (1550), bi pozna dokumentiranost imena Primorje prejkone kazala na njegov pozen nastanek. To ime je bilo sicer precej verjetno prav tako staro, vendar je lahko v polni meri zaživelo šele ob naslonitvi na avstrijsko upravno-politično ureditev iz 18. in 19. stoletja.

Ključne besede: Istra, Trst, Primorje, slovenščina, geografska imena, slovenska besedila

LE PIÙ ANTICHE MENZIONI DELL'ISTRA (ISTRIA), TRST (TRIESTE) E PRIMORJE (LITORALE) NEI TESTI SLOVENI

SINTESI

Il contributo tratta dei nomi geografici Istra (Istria), Trst (Trieste) e Primorje (Litorale), più precisamente della loro prima menzione nei testi sloveni e dei cambiamenti che essi subiscono dal punto di vista della lingua e del contenuto. Trst e Istria poggiano su basi antiche e, nella forma slovena, furono scritti subito dopo la pubblicazione del primo libro sloveno nel 1550, mentre la tarda menzione del nome geografico Primorje lascerebbe supporre la sua tarda formazione, sebbene anch'esso sia probabilmente antico, diventando però più comune soltanto tra il Settecento e l'Ottocento in connessione all'ordinamento politico-amministrativo austriaco.

Parole chiave: Istra (Istria), Trst (Trieste), Primorje (Litorale), lingua slovena, nomi geografici, testi sloveni

Prve pojavitve in druge zgodnje omembe geografskih imen Istra, Trst in Primorje v slovenskih besedilih oziroma v slovenski obliki so vprašanje, ki doslej še ni bilo celovito obravnavano in ki odpira vedno nova vprašanja, zlasti v zvezi z izvorom in spremenljivostjo pomena pozno dokumentiranih pojmov Primorje in primorski. Dokumentiranost slovenskih geografskih imen v slovenskih besedilih je do 19. stoletja nasploh šibka. V slovenščini se je namreč dotlej pisalo zelo malo, kar še posebej velja za uradovnalno področje. Raziskava se opira na različne baze podatkov, predvsem slovenistične vede,¹ pa tudi na avtorjevo v zadnjem desetletju in pol nastalo zbirko prepisov starejših slovenskih uradovnalnih besedil. Obravnavani so torej trije temeljni geografski pojmi, ki povezujejo slovenski zgodovinski prostor in mediteransko obnebje. Skušali bomo odgovoriti na vprašanje, kdaj so se imena prvič pojavila v kakšnem slovenskem besedilu oziroma sploh v slovenski obliki, do katerih sprememb je pri imenih prihajalo v jezikovnem in do katerih v vsebinskem pogledu.

Medtem ko se imeni Trst in Istra opirata na antično tradicijo in sta bili v slovenski obliki zapisani že kmalu po izidu prve slovenske knjige (1550), bi pozna dokumentiranost imena Primorje prejkone kazala na njegov pozen nastanek. To ime je bilo sicer precej verjetno prav tako staro, vendar je lahko v polni meri zaživelo šele ob naslonitvi na avstrijsko upravno-politično ureditev iz 18. in 19. stoletja.

Pokrajinsko ime **Istra**, geografsko vezano na istrski polotok, domovino antičnih Histrov, je najstarejše dokumentirano ime, po katerem se je imenovala katera od zgodovinskih dežel, poseljenih s Slovenci, saj je neposredno oprto na antično tradicijo (Histria) in torej zelo trdoživo (Snoj, 2009, 170). Ime Istra je v slovenščini prvič izpričano v razglasu kranjskega deželnega upravitelja iz leta 1570, sploh prvem znanem v slovenski jezik prevedenem javnem razglasu. Njegova vsebina zadeva vinski davek in posebej nagovarja kmečko prebivalstvo na vinorodnih območjih Kranjske: »okolu Metlike, v Istri (Vjistry), na Krasu ino v Vipavi« (ARS-2, šk. 416, 17. 10. 1570, pag. 1883, 1891; objava: Jug, 1942, 79, 80). Omemba Istre se sicer nanaša le na njen manjši, habsburški del, oblika pa je enaka današnji: Istra (v Istri). Drugače je s prebivalci istrskega polotoka, ki se v slovenskem jeziku najprej pojavijo kot *Istrijani*, in sicer še pred prvo slovensko omembo Istre. O Istranih kot *Istrijanih* že v 50. in 60. letih 16. stoletja pišeta protestantska pisca Primož Trubar in Sebastjan Krelj. V Trubarjevem predgovoru v Matejev evangelij iz leta 1555 beremo: »... drigači govore z dostimi besedami Krajnci, drigači Korošci, drigači Štajerji inu Dolenci ter Bezjaki, drigači Krašovci inu *Istrijani* (*Iftriani*), drigači Krovati.« ([Trubar], 1555, A2b). Krelj dvanajst let pozneje, leta 1567, uvršča Istrane med ljudi »našiga imena inu jezika [...] kir so okuli nas« in »kateri skoraj povsod čisteši slovenski govore kakor mi po Kranju inu Koroški deželi«. K tem ljudem »okuli nas« je poleg Istranov prišteval t. i. Dolence (kajkavce), Vipavce in neimenovane druge: »Dolence, *Istrijane* (*Iftriane*), Vipavce etc.« ([Krelj], 1567, VII). V slovarskem delu Dalmatinove Biblije iz leta 1584 najdemo končno še pridevnik *istrijski* (*Iftrianfki*) (Dalmatin, 1584, III, Cc IIIb, Cc IVa, Cc IVb, Cc Va,

1 ZRC SAZU, ISJFR, Sekcija za zgodovino slovenskega jezika: Občnoimenska kartoteka, Lastnoimenska kartoteka, Kartoteka patentov (Vaso Suyer); Leksikološka sekcija, Listkovna kartoteka.

Cc Vb, Cc VIa, Cc VIb, Dd Ia, Dd Ib, Dd IIb) oziroma *istrijanški* (*Istrianški*) (prav tam, Dd IIa, Dd IIIa).²

Z zgodnjo pojavitvijo v slovenskih besedilih se tako Istra kot enakovredna postavlja ob bok Kranjski, Štajerski in Koroški, Istrani pa prebivalcem naštetih treh dežel – Kranjcem, Štajercem in Korošcem (prim. Golec, 2014, 332–335). Imeni *Istra* in *Istr(ij)ani* za temi nasprotno močno zaostajata po pogostnosti pojavljanja v slovenskih besedilih, najsi bo v uradovanih ali drugih tekstih. Ugotovitev je več kot razumljiva, saj Istra v habsburškem političnem okviru ni bila samostojna dežela, ampak znotraj Kranjske zgolj grofija oziroma deželna četrt (s središčem v Pazinu),³ za povrh omejena na severovzhodni, etnično-jezikovno hrvaški del polotoka, z ozemlja beneške Istre (z neformalnim središčem v Kopru) pa starejših slovenskih besedil sploh ne poznamo.⁴

V zadnji četrtini 18. stoletja se Istra pojavlja v slovenščini v dveh oblikah: kot *Istra* in kot *Istrija*, njeni prebivalci pa se tako kot pri protestantskih piscih v 16. stoletju imenujejo samo Istrijani. Pohlinov trijezični slovar iz leta 1781 pravi: *Istrija* in *Istrijan* (Pohlin, 1781, fol. K4a). Malo zatem je prvi slovenski časnik *Lublanske novice* pisal o *Istri* (npr. *Lublanske novice*, 17. 6. 1797, 28. 6. 1797, 5. 7. 1797, 15. 7. 1797), le izjemoma o *Istr(i)ji*: *pruti Istrji* (*Lublanske novice*, 21. 6. 1797) in Istrane imenoval *Istrijani*: *na beneške Istrijane* (*Lublanske novice*, 28. 6. 1797). V istem časniku srečamo prvič tudi izraz *Beneška Istra*: *v Beneško Istro*, *v Beneški Istri* (*Lublanske novice*, 28. 6. 1797, 5. 7. 1797). Ta politično-geografska enota je prav tisto leto kot taka prenehala obstajati sočasno z odpravo Beneške republike.

Kljub slabi dokumentiranosti slovenskih poimenovanj za istrski polotok in njegove prebivalce se vendar tudi ime mesta Koper prvič pojavi v slovenski obliki skoraj sočasno z Istro in Istrani. Dokumentirano je leta 1557, ne sicer v slovenskem besedilu, temveč v Trubarjevem nemškem posvetilu k Prvem delu Novega testamenta. Začetnik slovenskega knjižnega jezika tu navaja ob nemškem imenu mesta – *Gaffers* – in obeh latinskih imenih – *Caput Histriae* in *Justinopolis* – še četrtega, Koper (*Copper*), kakor mesto »imenujejo Slovenci« (*genennt [...] von den Windischen Copper*) (Truber, 1557, fol. A4); prim. Sakrausky, 1989, 95). Navedba slovenskega imena tega večimenskega, najpomembnejšega istrskega mesta je tem dragocenejša, ker je osamljena in je pozneje zelo dolgo ne bomo več srečali. Zdi se celo, da so ime Koper poznali na Slovenskem predvsem v primorskem zaledju, globlje proti celini pa nemara ni bilo tako splošno prepoznavno, vsaj ne, dokler je bilo mesto del Beneške republike. Ko se je namreč leta 1738 neki gosposki koprski okoličan ženil v Ljubljani, so v slovensko pisano oklicno knjigo ljubljanske stolne župnije namesto imena Koper zapisali: *za Capo Istrio dama* (*Sa Capo*

-
- 2 Enkrat se v isti tabeli pojavi tudi nenavadna oblika *istrnski*, ki pa je že zaradi presledka med črkama *r* in *n* najbrž napačna: *Istr nski* (Dalmatin, 1584, III, Dd IIIb).
 - 3 J. V. Valvasor navaja v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) za štiri četrti Kranjske tudi njihova slovenska imena (Valvasor, 1689, II, 110, 153, 208, 253), za Istrsko četrt pa nima drugega imena kot *Histerreich* (*oder Istria*) (prav tam, 284). Ime *Istria* tu ni nujno slovensko, temveč italijansko in hrvaško, saj v tej četrti ni živelo slovensko prebivalstvo.
 - 4 V prispevku ne upoštevamo glagoljaških besedil, nastalih na območju Slovenske Istre ali tja prinesenih iz hrvaškega prostora.

Istrio dama) (Golec, 1999, 146). *Lublanske novice* pa so leta 1797 za svoje manj poučene bralce zapisale: »Koper ali Capo d'Istria je eno beneško mesto v Istri ne deleč od Trsta« (Lublanske novice, 17. 6. 1797).

V istem času kot Istra in Koper prvič zasveti v slovenski obliki tudi ime mesta **Trst**, ki se prav tako naslanja na antično poimenovanje. Izvor ima v romanskem toponimu *Ter-geste*, iz katerega se je poleg slovenskega imena Trst razvilo današnje italijansko *Trieste* (Snoj, 2009, 440). Tako kot pri Kopru ima zaslugo za najzgodnejše ovekovečenje slovenskega imena Trsta najverjetneje Primož Trubar. V Abecedariju iz leta 1566 je med izbranimi besedami (*Imena*), ki se začenjajo s črko T, navedel: *terft* (Trubar, 1566, fol. A 3b), in sicer z malo začetnico. Lahko bi šlo tako za občno ime *trst* v pomenu trs ali za lastno – Trst; v istem prikazu je namreč z malo začetno črko zapisana cela vrsta lastnih imen, med njimi tudi toponim Ljubljana (*lublana*) (prav tam, fol. A 3a). V slovenskem besedilu je Trst dve desetletji pozneje dvakrat omenil Matija Trost (Trošt) iz Vipave, študent v Tübingenu, ki je leta 1588 tam objavil nekoliko prirejeni slovenski prevod nagrobne pridige ob Trubarjevi smrti, nastale dve leti prej izpod peresa Jakoba Andreaeja. Trst se v Trostovem prevodu prvič pojavi že na samem začetku, pri Trubarjevem rojstvu leta 1508, »kadar je cesar Maksimilijan rajnik, tiga imena ta prvi, zupar Benetke vojskoval inu Trst (*Tèrst*) noter vzeli« (Rupel, 1954, 65). Druga Trostova omemba Trsta se nanaša na Trubarjevo mladostno bivanje pri tržaškem škofu Bonomu: »kadar je bil h timu visoku vrejdnimu inu vučenimu gospudu Petru Bonomu, h timu brumnimu škofu v Trsti (*v'Terfti*) prišal« (prav tam). Trost je v istem besedilu postregel še s prvo znano pridevniško obliko Trsta, in sicer *trski* (*Terski shkof*) (Rupel, 1954, 65),⁵ ki močno odstopa od sedanje *tržaški* in se zdi nenavadna ob dejstvu, da jo je zapisal rojeni Vipavec. Matija Trost se zagotovo ni zmotil, pa tudi transformacija iz *trski/trški* v današnji *tržaški* najbrž ne bi vzdržala jezikoslovne kritike, saj je jezik po svoji naravi nagnjen k reduciranju. Pridevnik *tržaški* je torej moral imeti že zgodaj ustreznico *trski/trški*, ki je živel v osrednjeslovenskem prostoru in se je do danes umaknila standardni obliki. Različica *trški* (*tršk'*) je bila še v 20. stoletju dokumentirana v severnem, zasavskem delu Dolenjske,⁶ pri čemer ni nepomembno, da spada govor Trostove rodne Vipave v notranjsko narečje, to pa je podaljšek dolenjske narečne skupine.⁷ Na današnjo standardno pridevniško obliko *tržaški* naletimo, kolikor je znano, prvič v začetku 18. stoletja. Opis meja deželškega sodišča Švarcenek v kranjskih Brkinih, vsebovan v listini iz leta 1711, pravi, da teče meja švarceneškega sodišča (rihte) »po robu na ta veliki hrib Monte Kakuš ali Tusti vrh imenuvan, kir začne *tržaška rihta* (*Tersaska Richta*) [tržaško sodišče oz. ozemlje]. Od Monte Kakuš gre dol na te rezane kamne, postavljene med švarceneško ino tržaško rihto (*Tersasko richto*)« (Rutar, 1895, 227).

Slovenska besedila, ki bi nastala v samem Trstu in bi vsebovala slovensko ime mesta

- 5 Dilemo, ali je treba *Terski* brati kot *trski* ali s šumevcem kot *trški*, je dokončno rešila analiza načinov Trostovega zapisovanja sičnika -s in šumevca -š. Izključujeta se zlasti pojavitvi v dveh zaporednih besedah: glasovna zveza -sk je zapisana kot *sk* (*Terski*), -šk pa kot -*shk* (*shkof*). Prim. Ahačič et al., 2011, 531.
- 6 Tako so na območju Št. Jurija pod Kumom, danes Podkuma, označevali najdenčke, ki so tja prihajali v rejo iz tržaške najdenišnice in so tam ostali. Če je kdo spraševal, zakaj ima nekdo nenavaden priimek, je dobil odgovor: »Ker je tršk«. Golec, 1989, 195.
- 7 Matija Trost je sam izpričal, da izvira iz družine tržanov Vipave (Rajhman, 1987, 147, 148).

in njegovih prebivalcev, so pred 18. stoletjem v celoti omejena na znano korespondenco med dvema plemkinjama, Ester Maksimilijano baronico Coraduzzi iz graščine Koča vas v Loški dolini in njeno v Trst omoženo hčerko Marijo Izabelo baronico Marenzi. Od skupno 31 pisem, nastalih od leta 1686 do nekaj let pozneje, je vsa razen treh napisala na Kranjskem živeča mati in jih poslala hčerki v tedaj še razmeroma majhno habsburško pristaniško mesto.⁸ V materinih pismih ni Trst nikoli omenjen drugače kot na ovojnicah 19 pisem v nemških naslovitvah hčerke Marenzijeve in torej z nemškim imenom: Triest (Merkù, 1980, 28, 30, 34, 38, 42, 46, 54, 60, 64, 68, 72, 78, 82, 84, 90, 94, 96, 100; Merku, 1982, 134). Hči Marija Izabela Marenzi je nasprotno dve od svojih treh ohranjenih pisem datirala italijansko in tako seveda z italijanskim imenom mesta: Trieste (Merkù, 1980, 20, 21, 24, 25). Sicer pa je Trst v slovenščini omenila štirikrat, v dveh pismih po dvakrat: »muj gospud na videjo ta sveta ura, de be v Trst (*v Terst*) peršu« (prav tam, 24, 25); »iz puteriham vinam nartega bulega, kir se zdaj v Trst (*ú Terst*) proda (prav tam, 24, 25); »Je peršu ene patent od cesarja tukaj v Trst (*û Terst*)« (Merkù, 1980, 26, 27); »Tukaj v Trst (*û Terst*) gredo okule kozice [epidemija koz] jeno otroce zlo mrjó« (Merkù, 1980, 26, 27).

V 18. stoletju število omemb Trsta v slovenščini močno naraste. Na prvem mestu gre omeniti prisežna besedila, ki so, vsaj kolikor jih poznamo, vsa nastala na Kranjskem, štiri v Ljubljani in dve na Turjaku, izvirajo pa iz druge polovice stoletja, iz obdobja med letoma 1753 in 1795. Zgovoren je podatek, v kakšnem kontekstu se Trst v njih pojavlja. Glede na velikanski gospodarski vzpon mesta, ki ga sta ga prinesli svobodna plovba po Jadranu (1717) in razglasitev svobodnega pristanišča (1719), niti najmanj ne preseneča, da se omembe Trsta v prisežnih besedilih nanašajo izključno na trgovski promet. Ne bo odveč, če si jih ogledamo nekoliko natančneje. Štirje od šestih mož, ki v svojih prisegah govorijo o Trstu, so v letih 1753–1787 prisegli pred patrimonialnim sodiščem ljubljanskega škofijskega gospostva. Prvi, obdolženec Jurij Kugej (1753), se je branil, da ni kriv za izgubo 33 funtov voska »ad le-tega mene ad Petra Švajghoferja mesca junij 1752 ad Lubjane notri v Trst (*notri V Terst*) gori daniga 2 soda voska« (Golec, 2005, 248). Kugejev »faktor« Gregor Žonta je četrto stoletja pozneje (1777) kot priča izpovedal, kako je prejšnje leto ugotavljal, »de mene manka enga kolača debelga dratú, keterga je jemou Jurij Kugaj v Trst (*V Terst*) pelati«, in kako mu je nekdo na to dejal: »Maje voznike, to je Jurija Šemrava furmani, sa ta kolač dratú, keterga zdej manka, v Trst (*V Terst*) odpelale.« (Golec, 2005, 256). Naslednje leto 1778 je Šimon Debelič pred patrimonialnim sodiščem kot priča natančno opisal goljufijo, ki se je zgodila že 18 let prej, »ke smo Jurijo Šemravo železo, to je faše al puše za lon v Trst (*V Terst*) vozile«. Šemrov naj bi tedaj voznikom rekel: »Keder v Trst (*V Terst*) perpelete železo, toku hitro na vage, to je na borjačo, iz kupa en faš al pušel železa na en voz naložite.« Po Debeličevih besedah so ga vozniki poslušali, kajti »ke sma mi v Trst (*V Terst*) železo na vago perpelali, sma klabuke jeno kape premenili, de b' nas obeden na poznau«, nato so spretno zmaknili sod, pretentali tehtničarja »jeno hitro iz Trsta (*js Tersta*) damú šle« (Golec, 2005, 257). O nekem najetem vozniku pa je obdolženi Martin Lenarčič iz Bevk na Ljubljanskem barju leta 1787 izpričal, da je

8 Pavle Merkù je 30 pisem objavil v monografiji (Merkù, 1980), zadnje, odkrito pozneje, pa čez dve leti v Slavistični reviji (Merkù, 1982, 134–137).

opravil le del vožnje, »katira je imela po glihenge za trinajst rajniš od Vrhenke do Trsta inu od Trsta (*do Tersta, inu od Tersta*) spet na Vorhenko zame opravljena biti« (Golec, 2005, 274). V podobni zvezi se Trst omenja tudi v dveh sodnih prisegah, ki sta ju leta 1795 pred krajevnim sodiščem na gradu Turjak na Dolenjskem podala dva domača podložnika, in sicer v zadevi zapuščine Valentina Kožarja, z živinsko trgovino obogatelega kmeta iz Velikih Lašč. Prva priča Matija Ivanc je izpovedal, da je za 21 Kožarjevih volov prejel kupnino 1.500 goldinarjev »od Andreja Frica, mesarja v Trsti (*u Tersti*)« (Golec, 1997, 182). Drugi, Janez Kožar, pa naj bi po lastnem pričevanju dobil 20 goldinarjev »v Trsti (*u Tersti*) za 5 1/2 brača žameta, katerga je rank [Valentin Kožar] per Vaškoto mesari doužan ostou« (Golec, 1997, 183).

Sicer pa v drugi polovici 18. stoletja omembe slovenskega imena Trsta niso več nobena redkost. Pojavljajo se denimo v slovenskih prevodih patentov, ki so jih izdajala različna višja državna oblastva.⁹ Eden teh, leta 1776 ustanovljeni tržaški gubernij, je tiskal dvo- in trojezične razglase, tako tudi v slovenščini, s slovensko navedbo imena Trsta v samostalniški in pridevniški obliki. V razglasu iz leta 1786, datiranjem »v Trstu« (*U'Terftu*), tako o prebivalcih tržaškega ozemlja beremo kot o »tržaških podložnih« (*funej Tershafskich, goriskich, ter gradiskanskich Podlosnich*) (ZAL-LJU-488, I. reg., šk. 102, št. 145, 19. 12. 1786).

Tretje vprašanje je precej bolj kompleksno od prvih dveh, o zgodnjih omembah slovenskih imen Istre in Trsta. Poleg najzgodnejših omemb je namreč neločljivo povezano z etimologijo in spreminjajočim se pomenom pozno dokumentiranih pojmov: **primorski, Primorje in Primorska**. Primorsko ime je za razliko od istrskega in tržaškega v osnovi slovansko, bodisi izvorno slovensko ali prevzeto iz hrvaščine¹⁰: sestavljenka iz samostalnika morje s predpono -pri. V slovenskem prostoru poznamo več toponimov s predpono -pri, npr. Prigorica, Prikrnica, Prilésje, Prilípe, Prilóžje, Prímostek (Jakopin et. al., 1985, 223, 224). Kdaj je po tem vzorcu nastalo Pri-morje in kakšen je bil njegov prvotni pomen, ostaja zavito v temo. Ni rečeno, da samostalnikov Primorje in Primorci ter pridevnika primorski ni bilo že v srednjem veku, a so se zaradi specifične narave virov še nekaj stoletij uspešno »skrivali pred pisarji«. Po drugi strani pa ne moremo mimo dejstva, da so navedena imena dokumentirana šele, ko je primorsko ime – kot *Küstenland* – v 18. stoletju postalo sestavni del avstrijske teritorialno-upravne terminologije. V polnosti so zaživela šele v tem času, ob tesni naslonjenosti na nova politična poimenovanja. Po obsegu spremenljivo ozemlje, na katero se je nanašala uradna avstrijska oznaka *Küstenland* (italijansko *Litorale*), ne seže dlje v preteklost kakor v drugo četrtino 18. stoletja. Kot Avstrijsko Primorje (*Österreichisches Küstenland*), je nazadnje v obdobju 1849–1918 obsegalo Trst z deželama Goriško in Gradiško ter Istro.

9 ARS-1079, šk. 5, 1. 9. 1781 (3 različice). Prim. ZRC SAZU, ISJFR, Sekcija za zgodovino slovenskega jezika, Kartoteka patentov (Vaso Suyer), Patenti 2 D (dom)–J, 1. IX. 1781, 1. IX. 1781a.

10 Belostenčev hrvaško-latinski slovar iz 17. stoletja, natisnjen leta 1740 v Zagrebu, pozna samostalnika *Primorec* in *Primorkinja* ter pridevnik *primorski*, vse troje kot občna imena (Belostenec, 1973, II., 426). Pridevnik *primorski* je leta 1609 izpričan v lastnem imenu Morske krajine kot dela Vojne krajine, in sicer v pismu v hrvaščini, namenjenem generalu »hervackih i primorskih pokrajim« (ARS-2, šk. 459, s. d. 1609, pag. 1172).

Sl. 2: Zahodni slovenski prostor v 18. in na začetku 19. stoletja; merkantilna provinca Primorje s sedežem v Trstu (1748–1776) je označena pikčasto in obsega ozemlja Trsta, Ogleja, Reke in Bakra; ozemlje Beneške republike je leta 1797 postalo avstrijsko (Bajt, Vidic, 2011, 118).

Vsiljujejo se vprašanja, kdaj se je ime Avstrijskega Primorja začelo kot pokrajinsko uveljavljati tudi pri Slovencih, kdaj so prebivalci te velike politične enote sprejeli skupno primorsko ime kot samoidentifikacijsko oznako in končno, ali je nastanek lastnih imen Primorje in Primorci povezan šele z administrativnim okvirom. Sāma imena Primorje, Primorci in primorski bi bila lahko precej starejša tudi kot lastna, ne le kot občna. S tem je povezano vprašanje, ali so jih prvotno uporabljali drugi ali (prav tako) prebivalci območij, na katera so se nanašala. Za ime *Primorje*, *Primorsko*, *Primorska dežela* je geograf A. Melik sodil, da je prišlo iz vzhodnega ali severovzhodnega zaledja (Melik, 1960, 5).

Glede na dolgo zelo skromno pismenstvo v slovenskem jeziku ne preseneča, da so izrazi *Primorje*, *Primorec* in *primorski* izpričani zelo pozno. Več njihovih omemb priča, da so v zgodnjem novem veku živeli kot občna imena, ni pa potrjeno, da bi bili že tedaj vezani tudi na (točno) določen geografski prostor kot lastna imena. Kastelec-Vorenčev slovar (1680–1710) denimo pozna pridevnik *primoren* (*permuren*) z latinskim pomenom *maritimus* (Stabej (ur.), 1997, 346). Enako latinsko razlago (*Maritimus*) ima leta 1781 Pohlinov trijezični slovar za pridevnik *permurske* (*Permurske*), v nemščini razložen kot: »Am Meere gelegen« (Pohlin, 1781, fol. Y4). Pomenljivo je, da *permurske* pri Pohlinu ni (tudi) lastno pokrajinsko ime, tako kot so to besede: *gorenske*, *Gorenc* in *Gorenka*, *dolenske* in *Dolenc* ali *Istrija* in *Istrijan* (prav tam, fol. D4a, E1, H2, K4a). Splošni pomen obmorski za pridevnik *permorski* srečamo konec 18. stoletja v formulaciji: »v permorskim mesti Marseille« (Lublanske novize, 9. 7. 1797). V obliki *primorski* je nato s pomenom primorski oz. obmorski izpričan leta 1848 v prekmurskem slovenskem slovstvu (Novak, 2006, 572). Potemtakem so pri Slovencih veljali za Primorce na splošno ljudje, živeči ob morju.

Vprašanje primorskega imena kot lastnega je precej bolj zapleteno. Na slovenskih etničnih tleh zelo dolgo ni bilo nobenega upravno-političnega okvira, ki bi lahko rabil za osnovo lastnim poimenovanjem. Upravno-politično ime Primorje se pojavi prvič šele v nemškem in italijanskem nazivu oblasti Komerčna intendantca za Avstrijsko Primorje (prvotno Notranjeavstrijsko Primorje), ustanovljenega leta 1731 v Trstu. Ko je Trst nato leta 1748 postal sedež posebne merkantilne province Avstrijsko Primorje (Österreichisches Küstenland, Litorale Austriaco), je imelo njeno ozemlje le malo skupnega s poznejšim Primorjem oziroma Primorsko, saj je poleg Trsta obsegalo samo pristaniška mesta v Kvarnerju (Reko, Bakar, Kraljevico, Senj, Karlobag) in bilo skoraj brez zaledja, že leta 1776 pa je provinca sploh prenehala obstajati (Marušič, 2004, 59; prim. tudi Žontar, 1998, 12, 44, 75–79, 91–93). Sodobnega slovenskega imena te novonastale upravno-politične enote žal ne poznamo. Srečamo samo dva hrvaška prevoda v cesarskem patentu iz leta 1764: *Primorski Avstrijski kraj* (*našega Primorskoga Avstrijskoga kraja*) in *Avstrijski morski kraji* (*vu Avstrijskeh našeh morskeh krajeh*) (ARS-1079, šk. 3, 18. 3. 1764).

Administrativna navezanost merkantilne province na kvarnerska pristanišča bi bila lahko ugodna osnova za razširitev hrvaških geografskih pojmov Primorje in primorski v slovenski prostor oziroma za njihovo utrditev. Po drugi strani pa diskontinuiteta upravno-teritorialnega pojma Küstenland/Littorale ni mogla biti v prid utrditvi njegove slovenske ustreznice Primorje. Od ukinitve merkantilne province Avstrijsko Primorje leta 1776 ni bilo več nobene upravno-teritorialne enote z vsebovanim primorskim imenom (Küsten-

land, küstenländisch) vse do avstrijske restavracije po koncu Ilirskih provinc. Do francoske zasedbe leta 1809 je večinoma obstajal tržaški gubernij spremenljivega obsega, ki je poleg ozemlja Trsta najprej obsegal Goriško-Gradiško in nato nekdanjo beneško Istro, vendar uradno nikoli ni nosil primorskega imena (Žontar (ur.), 1988, 78–79). Pač pa je v soseščini, v vzhodnem Kvarnerju, večidel tega vmesnega obdobja obstajalo Primorje v obliki Ogrskega Primorja, administrativne enote ki je imela sedež na Reki in je živela od leta 1786 do francoske zasedbe leta 1809 (Klen (ur.), 1988, 151, 163).

Ko srečamo konec 18. stoletja v časninarskem jeziku (pol)uradni slovenski naziv Primorje (*Permorje*) – kolikor je znano, tedaj v slovenščini sploh prvič –, se je ta lahko nanašal v prvi vrsti na Ogrsko Primorje, saj je le to območje vsebovalo primorsko ime kot administrativno. Po pisanju *Lublanskih novic* iz leta 1797 je bil princ Ferdinand Würtemberški postavljen za glavnega poveljnika vojske v Notranji Avstriji, »to je v deželah Štajersko, Koratan, Krajnsko, Gorica inu *Permorje* (!)« (Lublanske novize, 28. 6. 1797). A gre *Permorju* pripisati tudi Trst, ker ta med naštetimi »deželami« ni naveden posebej. Pojem tu ni strogo upravno-političen, ampak podrejen bolj vojaškemu vidiku.

V istem časniku poleg *Primorja* (*Permorje*) prvič zasledimo sorodni pojem *primorska* (*permorska*) *stran*, ki je potrjeno širši od katere koli tedanje upravne enote. *Lublanske novice* leta 1798 pri obravnavi vojske, nameščene »v permorski strani«, namreč navajajo bataljone v Devinu, Trstu in na Reki (Lublanske novize, 21. 2. 1798), torej v treh obmorskih krajih, od katerih je vsak sodil v svojo politično-upravno enoto.¹¹ Da je bila z besedno zvezo *permorska stran* mišljena celotna tedanja avstrijska obala – ob Tržaškem in Kvarnerskem zalivu, bi potrjevala naslednja formulacija Valentina Vodnika v *Lublanskih novicah*: »Skorej bodo Francozi Štajersko, Koratan, Kranjsko in *vso permorsko stran* spraznili« (Lublanske novize, 10. 5. 1797).¹² Ne nazadnje je *permorska stran* lahko vključevala tudi dotedanjo Beneško Istro, saj so jo kmalu zatem namesto francoskih vojaških enot zasedle avstrijske, še preden je jeseni istega leta skupaj z Dalmacijo uradno pripadla Avstriji.

Besedna zveza *primorska stran* s konca 18. stoletja je pomenljiva ob analogiji z dvema drugima *stranema*, ki ju sto let prej srečamo pri Valvasorju (1689), in sicer kot poimenovanji za dve deželni četrti Kranjske (Valvasor, 1689, II, 110, 173): *dolenjska* in *gorenjska stran*. Tako kot ti dve je prav tako že zgodaj utegnila nastati *primorska stran*, vendar ta brez opore v političnih oziroma upravnih danostih. In po tej analogiji bi bilo lahko staro tudi lastno ime Primorci. Ko ga v slovenščini srečamo prvič – leta 1811 v Vodnikovi *Iliriji oživljeni* –, ni gotovo, v kateri prostor je pesnik postavil svojega Primorca (*Primoric*), ko je zapisal: »Dobrovčan [Dubrovčan], Kotóran, Primoric, Gorenc, Pokópjan [prebivalec hrvaškega Pokuplja] po starim se zove Slovenc« (Vodnik, 1997, 34). Glede na zaporedje se zdi, da je pri Primorcu mislil razen Dubrovnika in Kotorja na vse obmorske pokrajine

11 Ko so leta 1797 prišle v Ljubljano novice »iz permorske strani«, ki so govorile o dogajanju v Dalmaciji, je bila s *primorsko stranjo* morda mišljena tudi ta dotlej beneška pokrajina ali pa so glasovi o Dalmaciji dosegli Ljubljano pač iz bližnjih primorskih mest Trsta ali Reke: »... iz permorske strani slišimo, da je oberstar Kazimir poglavitno mesto Jadera (Zara) v Dalmaciji obstavil« (Lublanske novize, 15. 7. 1797).

12 Francoska vojska se je sicer dotlej že umaknila iz Kvarnerja, iz tedanjega Ogrskega primorja (Klen (ur.), 1988, 161, 163).

Ilirskih provinc, saj – pomenljivo – nima Dalmatinca, a po drugi strani bi tega utegnil izpustiti tudi zgolj zaradi rime. V tem primeru bi bil Primorec prebivalec severnega obmorskega dela Ilirskih provinc (od izliva Soče v Jadransko morje do stare meje z Dalmacijo) ali pa le dotedanlega Ogrskega Primorja.

Raba primorskega imena kot občnega, ki jo – kot smo videli – izkazuje Pohlinov slovar (1781) in v obliki *primoren* (*permuren*) že precej prej Kastelec-Vorenčev slovar (1680–1710), ni bila nujno edina, preden je primorsko ime z oblikovanjem merkantilne province sredi 18. stoletja prišlo prvič v avstrijsko upravno-politično rabo. V slovenščini bi lahko primorsko ime uporabljali tudi kot lastno, in sicer za severnojadranski prostor ne glede na njegovo jezikovno raznolikost in politično razdeljenost med habsburške dedne dežele, Beneško republiko in Ogrsko-hrvaško kraljestvo. V ožjem pomenu pa bi pojma Primorje in Primorci utegnili biti vezana na severovzhodno obalo Tržaškega zaliva med Trstom in Štivanom, ki je spadala v Cesarstvo in je na severni strani mejila na enklavo Beneške republike. Prebivalci tega ozemlja so edini od Slovencev segali prav do morja in se ukvarjali z izkoriščanjem njegovih danosti. Morda je – gre za ugibanje – veljal za Primorje njihov mali naselitveni prostor, upravno-teritorialno razdeljen med Trst in devinsko gospostvo kot del Kranjske, sicer pa vsebovan v večji in širše prepoznavni geografski oznaki Kras.

Povsem jasno administrativno razmejeno ozemlje z imenom Primorje je nastalo šele po Napoleonovem padcu in je zajelo še znaten del celine. Za eno stoletje so namreč dobili skupen upravno-politični okvir Trst, Istra ter Goriška in Gradiška, združeni pod krovnim administrativnim imenom Primorje (*Küstenland*, *Litorale*). Tega so sprva uporabljali za tržaški gubernij (1816–1849), ki so ga imenovali tudi primorski gubernij in je dobil dokončno mejo proti Hrvaški leta 1822 (Žontar (ur.), 1988, 35, 79, 123) Slovenska imena *Primorje*, *Primorci* in *primorski* so se torej v poznejšem pomenu, kakršnega smo poznali do leta 1918, lahko izoblikovala šele v predmarčni dobi. Vendar Murkov slovar iz leta 1833 med geografskimi imeni nima, denimo, ne Primorja ne Istre in Goriške, ampak navaja leksem *Primorje* in pridevnik *primorski* le v glavnem slovarskem delu (Murko, 1833, 451, 774). Tudi Kekov slovar pozna Primorce (*Permórz*, *Primórz*) samo v občnem smislu, kot prebivalce ob morju (*Meeres-Anwohner*), ne pa kot prebivalce politične enote Primorje (*Küstenländer*) (Kek, 1834, 68, 85). Pri tem ni gotovo, ali je *Permórze* z nemško ustreznico *Küstenland* mišljeno pri Keku tudi kot lastno ime ali samo kot občno (prav tam, 68). Primorsko ime se je sicer kot lastno, kot ustreznica za *Küstenland*, potrjeno docela uveljavilo še v tej dobi, v času obstoja tržaškega ali primorskega gubernija. V zgodnjih izdajah Bleiweisovih *Novic* srečamo tako poleg pogoste rabe pokrajinskih imen *Goriško*, *Istrija* in *Trst*¹³ tudi krovno ime *Primorje*, leta 1844 – kar je pomenljivo – še z dodanim razlagalnim nemškim imenom v oklepaju (*Küstenland*) ter alternativno poimenovanje *Primorsko* (*Kmetijske in rokodelske novice* II, št. 14, 55). Naslednje leto beremo v istem časniku o *primorski deželi* in *Primorskem* (*na Primorskim*) ob sicer pogosteje uporabljenih imenih za posamezne dele Primorja,¹⁴ na drugi strani pa je govor o *Primor-*

13 Gl. zlasti seznam naročnikov prvega letnika: *Kmetijske in rokodelske novice* I (1843), št. 26, Imena Deléshnikov.

14 *Kmetijske in rokodelske novice* III (1845), št. 6, 21; št. 33, 129, 130; prim. Marušič, 2004, 55.

cih zunaj tega okvira, v vzhodnem Kvarnerju, v nekdanjem Ogrskem Primorju: »Primorci, kateri okoli Bakra stanujejo« (Kobe, 1845, 19). Leta 1850, po vzpostavitvi končnega politično-upravnega stanja – Avstrijskega Primorja s sedežem v Trstu, pišejo *Novice o Primorju in Tržaškem Primorju (Novice kmetijskih in rokodelskih reči VIII (1850), št. 12, 49; št. 41, 174)*, a še neprimerno redkeje kot o njegovih sestavnih delih, imenovanih: *Tržaško, Goriško, Gradiško, Istrija oz. Istrijansko* (prav tam, npr. št. 4, 15; št. 7, 30; št. 9, 37; št. 11, 45; št. 27, 113; št. 49, 208).

Od tod torej današnja imena Primorska, Primorje in Primorci, ki pa se v sedanji rabi ozemeljsko ne pokrivajo več z avstrijsko upravno-politično enoto, v katero so bili sedem desetletij od leta 1849 do 1918 povezani trije deli: državno neposredno mesto Trst ter deželi Goriška-Gradiška in Istra.¹⁵ Takšna administrativna celota s središčem v Trstu se je teritorialno oblikovala sicer že po koncu Ilirskih provinc, tedaj v mejah tržaškega oziroma primorskega gubernija, a kot umetna tvorba avstrijske politike v stotih letih obstoja nikoli ni mogla postati pokrajina, ki bi jo povezovale trdne vezi. Premočno so jo namreč delile zgodovinske, geografske, jezikovne in narodnostne razlike. Vsak od treh sestavnih delov Primorja je živel svoje življenje, kar je po letu 1860 samo še okrepila uvedba deželnih avtonomij (izvoljenih deželnih zborov). Prebivalci Avstrijskega Primorja, razpotegnjenega od skrajne južne točke istrskega polotoka do doline Trente na severu, se tako niso imenovali samo Primorci, ampak po ožjih upravno-političnih pokrajinah še vedno Goričani, Tržačani in Istrani, po še starejših ozemeljskih celotah pa Tolminci, Kraševci, Vipavci itd. (prim. Marušič, 2004, 58–59).¹⁶

Če torej povzamemo védenje o dokumentiranosti pojmov, povezanih s Primorjem, ostaja odprto vprašanje, kdaj so v slovenščini sploh začeli uporabljati izraze primorski, Primorje, Primorci in kaj je bilo z njimi prvotno mišljeno. Občno primorsko ime je starejše od lastnega, upravno-političnega, ki je prvotnemu imenu dalo nov geografski okvir, trdno razmejen zadnjih sto let do konca Habsburške monarhije. Kot geografska oznaka je bil pojem primorski najverjetneje živ sicer že pred 18. stoletjem, a v ohlapnejši obliki. Toda kje so se potemtakem slovenski Primorci skrivali, da jih viri niso mogli zajeti? Del odgovora se vsekakor skriva v dejstvu, da je bilo primorsko ime, kolikor so ga tedaj že uporabljali, presplošno, preširoko in premalo oprijemljivo, da bi se lahko odrazilo v zapisih. Zajemalo je v prvi vrsti ljudi in pokrajine ob severnem Jadranu, ki so govorili različne jezike in živeli v različnih političnih okvirih. Ko je šlo za »slovenske Primorce«, torej za slovenski živelj, naseljen ob Tržaškem zalivu in njegovem neposrednem zaledju, sta primorsko ime prekrivali dve stari, zelo trdoživi oznaki Kraševci in Istrani, obe prav tako presegajoči politično in tudi etnično-jezikovno delitev. Spomnimo še enkrat na Trubarja, ki je leta 1555 med govorce slovenščine navedel tudi Kraševce in Istrane ([Trubar], 1555, A2b). Oboji skupaj torej zastopajo poznejše oziroma današnje Primorce, medtem ko pri Trubarju še ni Goričanov, ki so v 19. stoletju prav tako postali Primorci. Zdi se, da je bilo

15 O nadaljnjem razvoju pojmov Primorje, Primorska, Primorci in primorski od leta 1918 do danes gl. Golec, 2014, 339–340.

16 Meja med Primorjem in Kranjsko je nenaravno sekala Kras in Vipavsko dolino, Kraševci in Vipavci so se temu ustrezno politično-upravno delili na Primorce in Kranjce.

»nadomestno« ime za prebivalce ožje, prvotne Goriške, omejene na večji del Vipavske doline in del Krasa, sprva kar Vipavci¹⁷ in da se je šele pozneje po imenu dežele, grofije Goriške, uveljavilo poimenovanje Goričani, hkrati sicer tudi oznaka za prebivalce mesta Gorica.¹⁸

Kakor koli, vzpon slovenskega primorskega imena kot lastnega imena je bil mogoč samo ob naslonitvi na avstrijsko upravno enoto Küstenland. Prej pa lahko vidimo v njem težko opredeljivo, zelo splošno geografsko, nadetnično, nadjezikovno, nadpokrajinsko, nepolitično oznako za ljudi in kraje, povezane z morjem. V ožjem pomenu z »domačim morjem«, v širšem z morjem oziroma morji nasploh.

17 Pomenljivo je, da Krelj leta 1567 med ljudmi »našiga imena inu jezika [...] kir so okuli nas« omenja poleg Dolencev (tj. kajkavcev) Istrane in Vipavce (*Dolence, Istrijane, Vipavce etc.*). Z Vipavci je prejkone zajel celotno, tedaj še majhno Goriško, saj naštetih po njegovih besedah ne živijo na Kranjskem: »kateri skoraj povsod čisteši slovenski govore kakor mi po Kranju inu Koroški deželi« ([Krelj], 1567, VII).

18 Slovensko ime dežele Goriške je prvič izpričano v razglasu kranjskega deželnega upravitelja iz leta 1570 v roditniku: »Goričke knežije« (Jug, 1942, 79) in nato v Recljevem prevodu gorskih bukev iz leta 1582: »v Gorici deželski knez« (Dolenc, 1940, 75). Pri Trostu (1588) beremo: »v Gorički knežiji« (Rupel, 1954, 65). Pridevniška oblika je le malo starejša, navedena v vdanostni prisegi goriških deželnih stanov nadvojvodi Karlu iz leta 1564: »goričkemu knezu« (Bratuž, 2000, 132). V Lublanskih novicah konec 18. stoletja srečujemo obliko Gorica (Lublanske novize, 28. 6. 1797, 10. 1. 1798) kot tudi Goriško: »iz Goriškiga«, »v Goriškim« (Lublanske novize, 22. 4. 1797, 22. 7. 1797).

EARLIEST MENTIONS OF ISTRIA, TRIESTE
AND THE LITTORAL IN SLOVENIAN TEXTS*Boris GOLEC*

Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts,
Milko Kos Historical Institute, Novi trg 2, 1000, Ljubljana, Slovenia
e-mail: bgolec@zrc-sazu.si

SUMMARY

The discussion focuses on three basic geographical notions that link the Slovenian territory with the Mediterranean climate: Istria (Slov.: Istra) Trieste (Slov.: Trst) and the Littoral (Slov.: Primorje). The issue concerning the first appearances and other early mentions of the said geographical names in Slovenian texts or, rather, in Slovenian form has to date not been subject to comprehensive study and it has been opening ever new questions, especially as regards the origin and changeable meaning of the notion Littoral (in Slovene: Primorje – noun, primorski – adjective) documented at a rather late stage.

The documentation of Slovenian geographical names in Slovenian texts was generally weak until the 19th century. Until that time, very little was written in Slovene, which is especially true of officialdom. The research is based on various databases, particularly Slovenian studies, as well as the author's collection of transcriptions of older Slovenian official texts.

The contribution attempts to answer the question as to when the names under discussion appeared for the first time in Slovenian texts or in Slovenian form as well as what linguistic and semantic changes in names these appearances entailed. While the names Trieste and Istria stem from the Antique tradition and appeared in Slovenian form already soon after the publication of the first Slovenian book (1550), the late appearance of the name Littoral could be taken as an indication of its late emergence. However, the said name was most probably old as well, but it came into full use only by drawing upon the Austrian administrative and political arrangement of the 18th and 19th centuries.

Key words: Istria, Trieste, Littoral, Slovenian language, geographical names, Slovenian texts

VIRI IN LITERATURA

- Ahačič, K. et al. (2011):** Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. Ljubljana, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- ARS-2** – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Deželni stanovi za Kranjsko (ARS-2): šk. 416, 459.
- ARS-1079** – ARS, Zbirka normalij (ARS-1079): šk. 3, Cesarski patenti 1764–1780, 18. 3. 1764; šk. 5, Cesarski patenti 1781–1800, 1. 9. 1781 (3 različice).
- Bajt, D., Vidic, M. (ur.) (2011):** Slovenski zgodovinski atlas. Ljubljana, Nova revija.
- Belostenec, I. (1973):** Joannis Bellosztenecz, e sacra D. Pauli primi eremite religione Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium, selectioribus synonymis ... Zagrebiae 1740. II. knjiga (Serija Reprint izdanja Liber Croaticus). Zagreb, Liber, Mladost.
- Bratuž, L. (2000):** Primeri rokopisnega gradiva v slovenskem jeziku na Goriškem od 16. do 19. stoletja. Goriški letnik 27, 131–142.
- Dalmatin J. (1584):** Biblia, tu je, vse Svetu pismu, Stariga inu Noviga testamenta / slovenski tolmažena, skusi Jurja Dalmatina = Bibel, das ist, die gantze heilige Schrifft / windisch etc. Wittemberg [Wittenberg], Hans Kraffts Erben.
- Dolenc, M. (1940):** »Gorske bukve« v izvorniku, prevodih in priredbah (Pravni spomeniki slovenskega naroda. Knjiga prva). Ljubljana, Akademija znanosti in umetnosti.
- Golec, B. (1989):** Tržaški in ljubljanski najdenčki v Kumljanskih hribih. Kronika, 37, 3, 192–202.
- Golec, B. (1997):** Turjaški arhiv in njegovi slovenski dokumenti II. Arhivi, 20, 1–2, 178–186.
- Golec, B. (1999):** Slovenica iz prve polovice 18. stoletja v metliški matični in ljubljanski oklicni knjigi. Arhivi, 22, 1–2, 133–158.
- Golec, B. (2005):** Ljubljansko škofijsko gospostvo (Pfalz) – zakladnica slovenskih sodnih priseg. Arhivi, 28, 2, 239–312.
- Golec, B. (2014):** Nastanek in razvoj slovenskih pokrajinskih imen z ozirom na identitete prebivalcev. V: Mihelič D. (ur.): Vizija raziskav slovenske gospodarske in družbene zgodovine. Ljubljana, Založba ZRC, 337–348.
- Jakopin, F. et al. (1985):** Slovenska krajevna imena. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Jug, S. (1942):** Slovenski »zapovedni list« iz leta 1570 in novi vinski davek. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 23, 74–84.
- Kek, J. et al. (1834):** Kleines Wörterbuch der slowenischen und deutschen Sprache. Zunächst für Slowenen, welche die deutsche Sprache lernen wollen. Laibach, Joseph Blasnik.
- Klen D. (ur.) (1988):** Povijest Rijeke. Rijeka, Izdavački centar.
- Kmetijske in rokodelske novice:** I (1843), št. 26; II (1844), št. 14; III (1845), št. 6, 33.
- Kobe, J. [psevdonim Milanko Delimarič] (1845):** Beli krajnci unikraj Kerke in Save od Kostanjevice do Jesenic. Kmetijske in rokodelske novice III (1845), št. 2, 7–8; št. 4, 15–16; št. 5, 19; št. 8, 31.

- [Krelj, S.] (1567): Postilla slouenska. To ie, kar karshanske evangeliske Predige, vèrhu vřaki Nedelřki Evangelion etc. [Regensburg].
- Lublanske novize: I, řt. 27 in 28, 22. 4. 1797; I, řt. 37, 10. 5. 1797; I, řt. 48, 17. 6. 1797, I, řt. 49, 21. 6. 1797; I, řt. 51, 28. 6. 1797; I, řt. 53, 5. 7. 1797; I, řt. 54, 5. 7. 1797; I, řt. 56, 15. 7. 1797; I, řt. 57, 9. 7. 1797; I, řt. 58, 22. 7. 1797; II, řt. 3, 10. 1. 1798; II, řt. 15, 21. 2. 1798.
- Maruřiĉ, B. (2004): Zahodno slovensko ozemlje. Iskanje ozemeljske istovetnosti. V: řtih, P., Balkovec, B. (ur.): Regionalni vidiki slovenske zgodovine. XXXI. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Maribor 10.–12. oktober 2002. Ljubljana, Zveza zgodovinskih druřtev Slovenije, 55–64.
- Melik, A. (1960): Slovensko primorje (Slovenija. Geografski oris. II. Opis slovenskih pokrajin. Āetrti zvezek). Ljubljana, Slovenska matica.
- Merkũ, P. (1980): Slovenska plemiška pisma druřin Marenzi – Coraduzzi s konca 17. stoletja. Trst, Zalořniřtvo trřařkega tiska.
- Merkũ, P. (1982): Zasebna slovenřcina v 17. stoletju. Slavistiĉna revija 30, 121–150.
- Murko, A. J. (1833): Slovėnsko-Nėmshki in Nėmshko-Slovėnski rőzhni besėdnik : kakor se slovėnshina govőri na Shtajerskim, Korőshkim, Krájnskim in v' sahodnih stranih na Vőgerskim. Slovėnsko-Nėmshki dėl. V' Grądzi [Gradec], Fránz Ferstl.
- Novak, V. (2006): Slovar stare knjiřne prekmurřine (ur. Hajnřek-Holz, M.). Ljubljana, Zalořba ZRC, ZRC SAZU.
- Novice kmetijskih, rokodelskih in narodskih reĉi: VIII (1850), řt. 4, 7, 9, 11, 12, 27, 41, 49.
- Rajhman, J. (1987): Pisma slovenskih protestantov. Briefe der slowenischen Protestanten (Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred filološke in literarne vede. Korespondence pomembnih Slovencev 11). Ljubljana, SAZU, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inřtitut za slovensko literaturo in literarne vede.
- Rupel, M. (1954): Nove najdbe nařih protestantik XVI. stoletja. Neue Funde unserer Protestantica des XVI. Jahrhunderts (Dela 7). Ljubljana, SAZU, Razred za filološke in literarne vede.
- Rutar, S. (1895): Zavrřniřka gospořcina na Krasu. Izvestja Muzejskega druřtva za Kranjsko V, 213–228.
- Sakrausky, O. (ur.) (1989): Primus Truber. Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk (Studien und Texte zur Kirchengeschichte. Főnfte Reihe. Band 1). Wien, Evangelischer Presseverband.
- Snoj, M. (2009): Etimolořki slovar slovenskih zemljepisnih imen. Ljubljana, Inřtitut za slovenski jezik Frana Ramovřa ZRC SAZU.
- Stabej, J. (ur.) (1997): Slovensko-latinski slovar. Po Matija Kastelic – Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum, 1680–1710. Ljubljana, Zalořba ZRC.
- [Trubar, P.] (1555): Ta evangeli svetiga Matevsha, sdai pervizh vta slouenski iesig preobernen. Evangelium D. N. Jesu Christi, authore Matthaeio, nunc primum uersum in linguam Schlauiicam. [Tőbingen].
- [Trubar, P.] (1566): Abecedarivm, oli tabliza, is katere se vsaki more lahku inu vkratkim, brati inu pissati nauuzhiti. V Tibingi [Tőbingen].

- Truber, P. (1557):** Ta prvi deil tiga Noviga Testamenta, vtim so vsi shtyri evcangelisti inv tv diane tih Iogrov etc. Tvbingae [Tübingen].
- Valvasor, J. W. (1689):** Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV. Laybach.
- Vodnik, V. (1997):** Zadovolne Krajnc. Izbrano delo (Zbirka Klasiki Kondorja 20). Ljubljana, Mladinska knjiga.
- ZAL-LJU-488** – Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Mesto Ljubljana (LJU-488), I. reg.: šk. 102, št. 145, 19. 12. 1786.
- ZRC SAZU, ISJFR** – Znanstvenoraziskovalni center SAZU (ZRC SAZU), Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša (ISJFR): Sekcija za zgodovino slovenskega jezika: Občnoimenska kartoteka, Lastnoimenska kartoteka, Kartoteka patentov (Vaso Suyer); Leksikološka sekcija: Listkovna kartoteka.
- Žontar, J. (ur.) (1988):** Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918. Zgodovinsko biografski vodnik. Handbücher und Karten etc., Manuali e carte etc. Graz, Klagenfurt, Ljubljana, Gorizia, Trieste, Steiermärkisches Landesarchiv, Kärntner Landesarchiv, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Arhiv SR Slovenije, Archivio di Stato di Gorizia, Archivio di Stato di Trieste.
- Žontar, J. (1998):** Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije.